

УДК 316.482

DOI: 10.26565/2218-2470-2020-10-02

СОЦИОЛОГИЧНЕ ЗНАННЯ В КОНЦЕПЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ КОНФЛІКТІВ ДЖ. П. ЛЕДЕРАКА

Сорока Юлія Георгіївна – доктор соціологічних наук, доцент, професор кафедри соціології та соціології управління та соціальної роботи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна, e-mail Yuliya.soroka@karazin.ua, ORCID ID <http://orcid.org/0000-0002-4158-1636>

Поширення практик діалогу та трансформації конфлікту в сучасній Україні формує запит на науковий, зокрема, соціологічний супровід таких процесів. Він стає одним з інструментів підтримки відповідних проектів через соціологічну рефлексію цілей та завдань, реалізованих практик, активності та свідомості учасників проекту та його аудиторії. Наразі такий соціологічний супровід існує без сформованого методологічного підґрунтя, одним з напрямків створення якого є дослідження спільних засад миротворчої діяльності та соціальних наук, зокрема, соціології. В статті розглянуто використання соціологічного знання в концепції трансформації конфліктів Дж. П. Ледерака, зокрема, розглянуто використання ним понять «ідентичність», «влада», «розділені суспільства», «динаміка конфлікту», «соціальні стосунки», «соціальні зміни» тощо.

В перспективі соціологічного прочитання, розбудова миру бачиться процесом соціальних змін, про необхідність яких говорить конфлікт та протистояння всередині суспільства, які не можуть бути вирішеними в перспективі державницького підходу, потребують системного бачення існуючих зв'язків та стосунків та конструктивного втручання, знайдення можливостей діалогу.

Висвітлення соціологічних понять та практик як складових елементів концепції розбудови миру Дж. П. Ледерака сприяє розумінню її як міждисциплінарного поля досліджень та діяльності. Представлений аналіз демонструє потенціал долучення у вирішення завдань розбудови миру різноманітних академічних дисциплінарних підходів. Окрім конфліктологічного, політологічного, юридичного, це можуть бути також студії соціальної та історичної пам'яті, етнопсихологічні та етносоціологічні дослідження, регіональні й культурні дослідження тощо. Академічне поле, таким чином, розкриває власний потенціал щодо підтримки процесів розбудови миру.

Ключові слова: Дж. П. Ледерак, соціологія, трансформація конфлікту.

СОЦИОЛОГИЧЕСКОЕ ЗНАНИЕ В КОНЦЕПЦИИ ТРАНСФОРМАЦИИ КОНФЛИКТОВ ДЖ. П. ЛЕДАКА

Сорока Юлия Георгиевна – доктор социологических наук, доцент, профессор кафедры социологии и социологии управления и социальной работы Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина, e-mail: Yuliya.soroka@karazin.ua, ORCID ID <http://orcid.org/0000-0002-4158-1636>

Распространение практик диалога и трансформации конфликта в современной Украине формирует запрос на академическое, в частности, социологическое сопровождение таких процессов. Он становится одним из инструментов поддержки соответствующих проектов через социологическую рефлексию целей и задач, реализуемых практик, активности и сознания участников проекта и его аудитории. Сейчас такой социологическое сопровождение существует без сформированного методологического основания, одним из направлений, создания которого является исследование общих принципов миротворческой деятельности и

социальных наук, в частности социологии. В статье рассмотрено использование социологического знания в концепции трансформации конфликтов Дж. П. Ледерака, в частности использование им понятий «идентичность», «власть», «разделенные общества», «динамика конфликта», «социальные отношения», «социальные изменения» и других.

В перспективе социологического прочтения, построение мира видится процессом социальных изменений, о необходимости которых говорит конфликт и противостояние внутри общества, которые не могут быть разрешены в перспективе государственнического подхода, требуют системного видения существующих связей и отношений и конструктивного вмешательства, нахождение возможностей диалога.

Освещение социологических понятий и практик как составляющих элементов концепции построения мира Дж. П. Ледерака способствует пониманию ее как междисциплинарного поля исследований и деятельности. Представленный анализ показывает потенциал добавления в решение задач развития мира различных академических дисциплинарных подходов. Кроме конфликтологического, политологического, юридического, это могут быть также студии социальной и исторической памяти, этнопсихологические и этносоциологические исследования, региональные и культурные исследования и другие. Академическое поле, таким образом, раскрывает свой потенциал поддержки процессов развития мира.

Ключевые слова: Дж. П. Ледерак, социология, трансформация конфликта.

SOCIOLOGICAL KNOWLEDGE IN THE CONCEPT OF CONFLICT TRANSFORMATION

J. P. LEDARACA

Soroka Yuliya – Doctor of Science (Sociology), Associate Professor, Professor of Department of Sociology and Department of Sociology of Management and Social Work, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: Yuliya.soroka@karazin.ua, ORCID ID <http://orcid.org/0000-0002-4158-1636>

The spread of dialogue and conflict transformation practices in modern Ukraine creates a demand for academic, in particular sociological support of such processes. It becomes one of the tools to support relevant projects through sociological reflection of its goals and objectives, implemented practices, activities and consciousness of project participants and its audience. At present, such sociological support exists without a formed methodological basis, one of the areas of creation of which is the study of common principles of building peace and social sciences, in particular sociology. The article considers the use of sociological knowledge in the concept of conflict transformation by J.P. Lederach, in particular, his use of the concepts of identity, power, divided societies, conflict dynamics, social relations, social changes and more.

In the perspective of sociological reading, building peace is seen as a process of social change, the signal of which is the need for conflict and confrontation within society, which can not be resolved in the perspective of the state approach, require a systematic vision of existing social relations and constructive intervention, finding opportunities for dialogue.

The selection of sociological concepts and practices as components of the concept of peace building by J.P. Lederach contributes to the understanding of it as an interdisciplinary field of research and activity. The presented analysis demonstrates the potential of involving various academic disciplinary approaches in solving building peace tasks. In addition to conflict studies, political science, law, it can also be researched by social and historical memory studies, ethnopsychological and ethnosociological research, regional and cultural research, and so on. The academic field thus reveals its own potential for supporting peace-building processes.

Key words: J. P. Lederach, sociology, conflict transformation.

Потреба вирішення сучасних конфліктів та формування стійкого миру актуалізує завдання соціологічного супроводу миротворчих, зокрема діалогових процесів. Нещодавно в Україні була перекладена робота відомого в світі фахівця з розв'язання конфліктів та миробудівництва Джона Пола Ледерака «Розбудова миру. Стале примирення в розділених суспільствах» (видавництво «Дух і літера», 2019 р.) [1]. В ній автор розкриває поняття та підходи розв'язання сучасних конфліктів, які виходять за рамки традиційної державної дипломатії та акцентують увагу на досягненні сталого примирення, відновленні взаємин у розколотих протистояннях на насильством суспільствах.

В статті я ставлю на меті виокремити елементи соціологічного знання, які використовує Дж. П. Ледерак, представити місце цього знання в концепції трансформації конфлікту, розпочавши таким чином шлях до формування концептуального підґрунтя соціологічного супроводу діалогових та процесів трансформації конфліктів. Він стає одним з інструментів підтримки відповідних проєктів через соціологічну рефлексію цілей та завдань, реалізованих практик, активності та уявлень учасників проєкту та його аудиторії. Наразі такий соціологічний супровід існує без сформованого методологічного підґрунтя, одним з напрямків формування якого є дослідження спільних засад миротворчої діяльності та соціальних наук, зокрема соціології. Соціологічний супровід є затребуваним в багатьох проєктах, які реалізуються зараз в Україні в тематиці децентралізації, соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб та воїнів АТО/ООС¹, реінтеграції Донбасу, вирішення проблем в громадах тощо.

Увага до концепції Дж. П. Ледерака з боку українських авторів в соціальних науках активно розвивається. Філософські аспекти парадигми трансформації конфліктів досліджує О. Маруховська-Картунова [2]. В перспективі питань миробудівництва ідеї Дж. П. Ледерака розглядають Л. Панченко в правовому аспекті [3], О. Литвин, яка аналізує недержавних акторів у постконфліктних умовах [4], О. Іляш зі співавторами в проблематиці економіки миробудівництва [5], А. Гусєв та співавтори в дослідженні комунікативних технологій інформаційного суспільства [6, 7]. Тематика постконфліктного примирення в перспективі міжнародних відносин також спирається на ідеї Дж. П. Ледерака в роботах К. Семчинського [8, 9]. Ідеї Дж. П. Ледерака знаходять застосування в освітніх дослідженнях (О. Васильєва [10]), зокрема, в питаннях розвитку освіти в умовах конфлікту (С. Терепіщій [11]), формуванні компетенцій поведінки в конфлікті (Н. Гагіна [12]).

Розширенню уваги до робіт Дж. П. Ледерака сприяє розвиток освіти в галузі врегулювання конфліктів, медіації та діалогу. Зокрема нещодавно захищені магістерські роботи з тематики волонтерської діяльності на Донбасі (К. Басаман [13]), примирення й управління масовою свідомістю (А. Макарова [14]), місцевої миротворчої діяльності (О. Заярна [15]), примирення та театральної діяльності (О. Бєвзюк-Волошин [16]), де активно використовуються та інтерпретуються положення Дж. П. Ледерака. Серед навчально-методичних видань в цій освітній тематиці слід назвати посібник «Де, коли, як працює діалог» (К. Гусєва, Д. Проценко [17]), «Сучасні теорії миру та конфліктів» (А. Багінський [18]), а також інші методичні видання в тематиці діалогу, медіації та вирішення конфліктів.

Дж. П. Ледерак створює концепцію миробудівництва, яка базується на наступних важливих положеннях. Сучасні збройні конфлікти, що відбуваються всередині суспільств, для свого вирішення потребують підходів поза рамками традиційної державної дипломатії. Практика успішної роботи в конфліктах у більш ніж 20 країнах світу, яку реалізовано автором та узагальнено в книзі, переконує в необхідності зосередити увагу на процесі розбудови миру. Тобто довгостроковому процесі залучення ресурсів примирення на всіх рівнях суспільства та ззовні, створення інфраструктури (спільнот, стосунків, організаційних форм, заходів) зміцнення сталого миру. Як бачимо, вже за принциповими положеннями концепція Дж. П. Ледерака зачіпає соціологічну проблематику стосунків всередині суспільства, форм та засобів їх трансформації, та спрямована цінностями суспільного відтворення.

На початку книги Дж. П. Ледерак дає важливу метафору дому миру. Вона для мене перетинається з іншою метафорою, яку я використовую в лекції з соціології культури у поясненні відмінності між об'єктивістами та культурними аналітиками [19]. Для перших суспільство – частина природи, що функціонує відповідно законам природи, для других – результат людської діяльності, орієнтований цінностями, значеннями та нормами, тому виникає два образи: дерево (різновид організму) та дім (продукт людської діяльності). Метафора дому миру виникає в Дж. П. Ледерака також в протиставленні з організаційським образом суспільства та влади і є конструктивістською. Автор спостерігав розмову між двома учасниками конференції ООН з національного примирення в Сомалі, яка вже не перший раз наштовхувалася на безвихідну суперечку між кланами за президентську посаду [1, с. 17]. «Запорукою здорового тіла є добра голова. Я ніколи не бачив, щоб ноги або руки рухалися без голови», – сказав один з претендентів на президентство, аргументуючи власну наполегливість та безкомпромісність. Тоді його співрозмовник відповів: «Дім завалився. Ноги розчавлені, руки всі в крові. Не лишилось тіла, яке потребувало б голови». Тіло й дім стають тут метафорами країни (а також певним чином суспільства та держави), яка потерпає від конфлікту. Мертві тіла не воскреснуть, але зруйнований будинок можна відбудувати.

¹ Антитерористична операція/Операція об'єднаних сил

Концепція розбудови миру Дж. П. Ледерака спирається на бачення особливостей сучасного збройного конфлікту. Він є скоріше внутрішнім, ніж міжнародним, що обумовлює пошук шляхів їх вирішення поза рамками традиційної державної дипломатії. Війна продовжує бути функціональною для воєнної індустрії розвинених країн, а збройні конфлікти переважно відбуваються на території бідних країн. Кількість війн середньої складності в світі є відносно постійною, але зростає кількість дрібних збройних конфліктів. Сучасний збройний конфлікт має «риси змагання між чітко визначеними за ідентичністю групами» [1, с. 31]. Таким чином, причини збройних конфліктів пов'язані з доступністю зброї як інструменту насилля, а з іншого – недостатністю ненасильницьких засобів для спільнот з різними ідентичностями досягати власних соціальних та політичних цілей. Таке широке визначення суб'єктів конфлікту дозволяє відійти від їх поширеного трактування через ідеологічні переконання, етнічну, релігійну чи регіональну належність. Ці ознаки ідентичності фігурують в сучасних збройних конфліктах в певному сполученні, не дозволяючи виводити причини та характер конфліктів із самих цих суспільних явищ (ідеологія, етнічність, релігія), а лише описувати за їх допомогою соціальні відмінності, що поляризуються. В зоні уваги опиняються соціальні розрізнення, які є опорою ідентичності певних груп, але мають дефіцит визнання й реалізації інших потреб.

Іншою опорою концепції розбудови миру є концепт розділених суспільств. Уточнюючи визначення сучасного збройного конфлікту по відношенню до кордонів певної держави (держав), на території яких вони відбуваються, Дж. П. Ледерак стверджує подібність сучасного внутрішньодержавного конфлікту до конфлікту всередині спільноти або між спільнотами, ніж до міжнаціонального, тобто міждержавного [1, с. 35]. А оскільки традиції правового вирішення конфліктів спираються на досвід конфліктів міждержавних, виникає потреба в залученні інших дисциплінарних підходів, зокрема психології та соціології конфліктів. Це впливає на широке використання автором зокрема соціологічних концептів.

Так, поняття ідентичності використовується для позначення процесів групового ототожнення людьми себе в умовах конфлікту. Особливості сучасних збройних конфліктів характеризуються звуженням ідентичності, тобто тенденцією для людей, які шукають безпеку в таких умовах, ідентифікувати себе з близькими їм соціальними феноменами (наприклад, клан, етнічність, релігія, регіональна приналежність тощо). Ненависть і страх, пов'язані з безпосереднім досвідом насильства й звірств, сприяє поширенню та вкоріненню цих тенденцій в розділених суспільствах.

Поглиблення бачення цих процесів спричиняє звернення до поняття соціологічної динаміки конфлікту, зокрема переходу від незгоди до антагонізму та ворожнечі, а також явища зміцнення внутрішньої єдності групи в процесі конфлікту. Тут Дж. П. Ледерак спирається на роботи Дж. Колемана (James Coleman) та Л. Козера [20], який зокрема акцентує в своїй концепції роль конфлікту для підвищення внутрішньої згуртованості групи. Символічна функція ворога, як зазначав ще Г. Зімел [21], полягає в репрезентації цінностей групи за допомогою протиставлення цінностям ворога та можливості у цьому протистоянні продемонструвати відданість та силу віри. Сусідство та спільна історія груп, що конфліктують, сприяють радикалізації сторін конфлікту, ідентичності яких дедалі звужуються. Тому пояснення сучасних збройних конфліктів, акцентує Дж. П. Ледерак, спираються не на класову приналежність чи ідеологічну прихильність, а етнічність, релігійну чи регіональну належність.

Іншим аспектом соціологічної динаміки конфлікту є замкнений цикл насильства та протидії йому, що стає причиною затягування конфлікту. Важливим фактором сучасного конфлікту, коли ворог живе через дорогу чи навіть через стіну [1, с. 37], стають суб'єктивний досвід, усталені уявлення та емоції сторін, що не обов'язково пов'язані з сутністю протистояння. На цій основі складається сприйняття війни як засобу виживання й некритичне ставлення до керівництва, яке легітимізує власну позицію за допомогою маніпулювання образом ворога.

Дж. П. Ледерак акцентує на ролі держави та обмеженнях державницького підходу до вирішення сучасних збройних конфліктів. Звуження ідентичності груп у конфлікті, втрата людьми здатності ідентифікувати себе зі спільністю національного, державного рівня призводить до руйнування центральної влади та навіть державної інфраструктури. Звуження ідентичності сторін місцевих конфліктів впливає на зростання кількості груп, які претендують на визнання, зокрема, у формі збройних рухів. В цих умовах влада стає дифузною, розпоршеною, вертикальні ієрархії руйнуються, традиційні механізми встановлення представництва та структури прийняття рішення не працюють. Фактично, групи у внутрішньому конфлікті оскаржують природу наявних держав, що також заважає використанню традиційної державної дипломатії задля їх розв'язання.

Розгортаючи концептуальну модель примирення, Дж. П. Ледерак акцентує увагу на ролі стосунків (також використовуються поняття взаємин, відносин) між сторонами конфлікту. Це ще одне соціологічне

поняття, яке активно затребуване в цієї тематиці. Стосунки є основою конфлікту, тут вони реалізуються через ненависть, страх та прояви ворожості. Але саме стосунки, взаємини стають центральною точкою сталого діалогу в місцях затяжних конфліктів [1, с. 50], є основою для довготривалого вирішення конфлікту. Іншими словами, контакти та зв'язки, що створюються та існують завдяки взаємодії людей – а саме це в соціології називають соціальними стосунками, відносинами – мають зосередити на собі увагу в процесі примирення. Важливим є також і те, що соціологічне розуміння зв'язків, стосунків та відносин акцентує їх формування на основі потреб і інтересів індивідів та груп. А саме пошук спільних інтересів, потреб, цінностей є напрямком реалізації діалогу заради трансформації конфлікту [17, с.12]. Виявленню та рефлексії, таким чином, підлягають різноманітні за формою та проявом зв'язки людей, від власних до успадкованих попередніми поколіннями, від сусідських до виробничих чи торговельних, від співпраці до ворожнечі. Унаочнення складної структури стосунків є передумовою загального бачення системи конфлікту та його сутнісних характеристик.

Широке бачення стосунків сторін конфлікту в їх динаміці, актуальних формах, варіантах в минулому, загальних рисах та нетипових варіантах чи виключеннях формує основу для примирення. Воно розуміється як ціль, місце та простір: «Як програма дій воно будується на стосункових аспектах конфлікту й орієнтоване на них. Як соціальний феномен примирення являє собою простір, місце або локацію, де зустрічаються сторони конфлікту» [1, с. 55]. Дж. П. Ледерак використовує словосполучення «соціальний простір», яке можна сприйняти і як вказування на фізичне місце зустрічі представників сторін, і як соціологічне поняття, що акцентує стосунковий вимір реальності конфлікту. Взаємна ненависть та страх, ворожнеча, якими б сталими та непереможними вони не здавалися, є тільки одним з аспектів соціального простору конфлікту, а спроможність уявити інші аспекти та втілити це уявлення в реальні місця зустрічей сторін визначає перспективу примирення.

Центральним положенням концепції трансформації конфлікту є бачення його в перспективі соціальних змін. «Трансформація конфліктів є розумінням і відгуком на наростання та затухання соціального конфлікту як життєдайних можливостей для розробки конструктивних процесів змін, що знижують насильство, примножують справедливість в безпосередній взаємодії та суспільних структурах і реагують на реальні проблеми в людських стосунках» [22, с. 12]. Тобто мова йде про зміни у структурах та практиках людських взаємин, які відбуваються за безпосередньої участі сторін конфлікту та за допомогою професіоналів примирення. Воно є процесом конструктивним, проактивним, навмисним втручанням задля впливу на зміни [1, с. 112]. Уявляючи соціальні зміни, Дж. П. Ледерак характеризує їх на чотирьох рівнях: особистісному, рівні стосунків, структур суспільства (інститутах) та культурі. Ці поняття мають в соціології свої відповідники. Більше того, відповідником інтегративному підходові, який розробляє Дж. П. Ледерак, зокрема наголошуючи на необхідності уваги одночасно на концептуальному, емоційному, конструктивному та діяльнісному вимірах конфлікту (пропонуючи образ голови, серця, рук та ніг) [22, с.12–19], є, з моєї точки зору, соціокультурна тріада П. Сорокіна. Цей соціолог також наголошує необхідність тримати в полі зору дослідження індивіда, суспільство та культуру, іншими словами (й трохи спрощуючи) – діяльність та емоції, структури відносин та системи значень [19, с. 28].

Висновки. Пропоновані вище положення щодо соціологічних понять, які використовують в концепції примирення в розділених суспільствах Дж. П. Ледерака, акцентують такі напрямки соціологічного супроводу процесів та практик миротворення, як аналіз ситуації конфлікту в перспективі розділених суспільств; пошук шляхів деконструкції образу ворога; аналіз структур ідентичностей сторін конфлікту; вивчення соціологічної динаміки певного конфлікту. Для ефективного реалізації завдань примирення затребуваними стають такі соціологічні дослідницькі практики, як інтерв'ю, в тому числі фокусовані групові інтерв'ю, спостереження.

Здійснений аналіз розкриває міждисциплінарний характер концепції Дж. П. Ледерака, а з іншого боку - демонструє можливості подібного аналізу для інших дисциплінарних поглядів, зокрема, політологічного, конфліктологічного, юридичного. До цього переліку треба додати також такі напрямки, як студії соціальної та історичної пам'яті, етнопсихологічні та етносоціологічні дослідження, регіональні й культурні дослідження тощо. Розбираючи тканину концепції миротворення Дж. П. Ледерака на, так би мовити, дисциплінарні нитки, отримуємо можливість переосмислити її як поле співпраці розмаїтих академічних спеціалістів та спеціалісток, зацікавлених у сприянні трансформації поточних конфліктів.

Література:

1. Ледерак Дж. П. Розбудова миру. Стале примирення в розділених суспільствах /переклад з англійської. Київ : Дух і літера, 2019. 256 с.

2. Маруховська-Картунова О. О. Логіка та методологічні принципи парадигми трансформації конфліктів. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 111. С. 196–200.
3. Панченко Л. Є. Генезис миротворчої діяльності. *Часопис Київського університету права*. 2010. №2. С. 333–338.
4. Литвин О. Е. Місце та роль недержавних акторів в постконфліктному миробудуванні в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Питання політології». 2018. №34. С. 75–81.
5. Іляш О. І., Блохін П. В. Становлення економіки миробудівництва у системі економічної безпеки держави. *Проблеми економіки*. 2019. № 2 (40). С. 45–52.
6. Гусев А. І. Проблемні питання сучасного миробудівництва: дискусії та перспективи. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*. 2020. №45 (48). С. 139–147.
7. Комунікативні технології інформаційного суспільства : монографія / за наук. ред. А. І. Гусева. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 142 с.
8. Семчинський К. В. Пост-конфліктне примирення: інформаційно-комунікативний вимір. *Міжнародні відносини*. Серія «Політичні науки». 2017. №13.
9. Семчинський К. В. Особливості примирення та його перспективи на різних стадіях насильницького конфлікту. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2019. №4. С. 78–89.
10. Васильєва О., Фугело М., Фугело П. Формування культури як основа гуманізації буття. *Освітній дискурс : збірник наукових праць*. 2020. Том 23. № 5. С. 39–53.
11. Терепищій С., Хоменко Г. Розвиток вищої освіти в умовах конфлікту: еволюція від суспільства знань до суспільства порозуміння. *Освітній дискурс : збірник наукових праць*. 2020. №19(1). С. 32–45.
12. Гагіна Н. В. Педагогічні умови формування у майбутніх менеджерів умінь конструктивної взаємодії у ситуації конфлікту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2011. 22 с.
13. Басаман К. О. Волонтерська діяльність в умовах військового конфлікту на Донбасі : магістерська дис. : 054 Соціологія. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 86 с.
14. Макарова А. І. Управління масовою свідомістю як інструмент примирення : магістерська дис. : 054 Соціологія. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. 95 с.
15. Заярна О. О. Потенціал місцевої миротворчої діяльності в Україні : магістерська дис. : 054 Соціологія. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. 104 с.
16. Бевзюк-Волошин О. В. Концепція примирення в контексті інтерпретативної соціологічної парадигми : магістерська дис. : 054 Соціологія. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. 94 с.
17. Гусева К., Проценко Д. Як, коли, де працює діалог? практичний посібник. Київ : ОБСЄ, 2019. 52 с.
18. Багінський А. В. Сучасні теорії миру та конфліктів: комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни. Київ, 2019.
19. Сорока Ю. Г. Соціологія культури : навчально-методичний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 136 с.
20. Козер Л. А. Функции социального конфликта / Пер. с англ. О. А. Назаровой. / под общ. ред. Л. Г. Ионина. Москва : Идея-Пресс, Дом интеллектуал. книги, 2000. 205 с.
21. Зиммель Г. Человек как враг. *Социологический журнал*. 1994. № 2. С. 114–119.
22. Ледерак Дж. П. Маленька книжка з трансформації конфліктів. Good Books, 2016. 70 с.

References:

1. Lederak, Dzh. P. (2019). Peacebuilding. Sustainable reconciliation in divided societies. Kyiv : Dukh i litera [in Ukrainian]
2. Marukhovska-Kartunova, O.O. (2016). Logic and methodological principles of the conflict transformation paradigm. *Hileia: naukovyi visnyk*, 111, 196-200 [in Ukrainian]
3. Panchenko, L.Ye. (2010). Genesis of peacekeeping activities. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 2, 333-338 [in Ukrainian]
4. Lytvyn, O.E. (2018). The place and role of non-state actors in post-conflict peacebuilding in Ukraine. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N Karazina*, 34, 75-81 [in Ukrainian]

5. Iliash, O.I., Blokhin, P.V. (2019). Formation of the economy of peacebuilding in the system of economic security of the state. *Problemy ekonomiky*, 2 (40), 45-52 [in Ukrainian]
6. Husiev, A.I. (2020). Problematic issues of modern peacebuilding: discussions and prospects. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, 45 (48), 139-147 [in Ukrainian]
7. Husiev, A.I. (2020). Communication technologies of information society. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD [in Ukrainian]
8. Semchynskyi, K.V. (2017). Post-conflict reconciliation: information and communication dimension. *Mizhnarodni vidnosyny*, 13. [in Ukrainian]
9. Semchynskyi, K.V. (2019). Features of reconciliation and its prospects at different stages of violent conflict. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty*, 4, 78-89 [in Ukrainian]
10. Vasylieva O., Fuhelo M., Fuhelo P. (2020). Formation of culture as a basis for humanization of existence. *Osvitnii diskurs : zbirnyk naukovykh prats*, 5. 39-53 [in Ukrainian]
11. Terepyschyi S., Khomenko H. (2020). Development of higher education in conflict: evolution from a knowledge society to a society of understanding. *Osvitnii diskurs : zbirnyk naukovykh prats*, 19(1), 32-45 [in Ukrainian]
12. Hahina, N.V. (2011). *Pedagogical conditions for the formation of future managers' skills of constructive interaction in a conflict situation*. Extended abstract of candidate's thesis. Zhytomyr [in Ukrainian]
13. Basaman, K.O. (2019). *Volunteer activity in the military conflict in the Donbass*. Master's thesis. Kyiv: KPI [in Ukrainian]
14. Makarova, A.I. (2018). *Management of mass consciousness as an instrument of reconciliation*. Master's thesis. Kyiv: KPI [in Ukrainian]
15. Zayarna, O.O. (2018) *Potential of local peacekeeping activity in Ukraine*. Master's thesis. Kyiv: KPI [in Ukrainian]
16. Bevzyuk-Voloshin, O.V. (2018). *The concept of reconciliation in the context of interpretive sociological paradigm*. Master's thesis. Kyiv: KPI [in Ukrainian]
17. Husieva, K. & Protsenko, D. (2019). *How, when, where does the dialogue work? practical guide*. Kyiv: OBSE [in Ukrainian]
18. Bahinskyi, A.V. (2019). *Modern theories of peace and conflict: a set of educational and methodological support of the discipline*. Kyiv [in Ukrainian]
19. Soroka, Yu.H. (2015). *Sociology of culture: a textbook*. Kharkiv : KhNU imeni V.N.Karazina [in Ukrainian]
20. Kozer, L.A. (2000). *Functions of social conflict*. Moskva [in Russian]
21. Zymmel, H. (1994). Man as an enemy. *Sotsyolohycheskyi zhurnal*, 2, 114-119 [in Russian]
22. Lederak, Dzh.P. (2016). *A little book on the transformation of conflicts*. Good Books [in Ukrainian]